

Katsauksia

TEORIA JA KÄYTÄNTÖ KANSAINVÄLISTEN SUHTEIDEN TUTKIMUKSESSA

Raimo Väyrynen

Kansainvälinen politiikka tai laajemmin kansainväliset suhteet on tieteenala, jolla on ollut jatkuvia vaikeuksia hahmottaa omaa identiteettiään. Sen juuret haarautuvatkin useaan suuntaan: diplomatian historiaan, kansainväliseen talouteen, kansainväliseen oikeuteen ja poliittiseen filosofiaan. Näistä aineksista alkoi viime vuosisadan vaihteessa muodostua oma tieteenalansa, joka sotien välisenä aikana vakiinnutti asemaansa myös yliopistolaitoksen piirissä. Tämä kehitys oli havaittavissa ennen kaikkea Yhdysvalloissa, jonka tutkijayhteisö on myös pitkälle sanellut alan kehityssuunnat. Akateemisessa mielessä kansainvälisten suhteiden tutkimus on ollut leimallisesti amerikkalainen tieteenala. Eurooppalainen tutkimusperinne on ollut paljon pitempään ankkuroituneena kansainvälisen politiikan taustatieteisiin ilman mainittavaa omaa identiteettiä.

Tämä johtuu *Stanley Hoffmannin* mukaan ennen kaikkea siitä, että Euroopassa kansainvälisten suhteiden käytännön hoito, diplomatia, pysyi paljon pitempään kuin Yhdysvalloissa salaperäisyyden verhoamana ja aristokraattisena toimintana. Yhdysvalloissa diplomatia sai avoimempia piirteitä ja loi samalla edellytyksiä myös tutkimukselliselle innovaatiolle. Eurooppalaisen diplomatian salakäytävissä oli puolestaan historiallisella ja juridisella tutkimuksella parempi kaikupohja.¹ Tutkimukselliselle uudistumiselle ei muissakaan suhteissa löytynyt henkistä ja yhteiskunnallista pohjaa.

Tutkimusperinteet kansainvälisen politiikan piirissä ovat olleet heterogeenisiä. Niinpä onkin sängen keinotekoista yrittää nähdä alan kehityksessä selväpiirteisiä ja keskenään kamppailevia paradigmoja. Tämä ei merkitse sitä, etteikö kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa olisi esiintynyt kilpailevia suuntauksia, vaan sitä, että nämä suuntaukset eivät ole koskaan olleet puhtaasti toisensa poissulkevia.² Muutamain poikkeuksin alan tutkimukselle on ollut ominaista *laajeneva kasautuminen*: entisistä lähestymistavoista on versonut uusia suuntauksia, jotka eräänlaisina kimppuina ovat työntyneet uusille ongelma-alueille. Sen sijaan *valikoivaa kasautumista*, eri lähestymistapojen uutta luovaa synteisiä, ei ole toistaiseksi ollut juuri lainkaan havaittavissa.³

Helsingin yliopistossa 28. 1. 1981 pidetty virkaanastujaisesityelmä yleisen valtiopöytäkirjan, erityisesti kansainvälisen politiikan professuuriin. Varsinaiseen esitelmään on tässä lisätty lähdeviitteet. Esitelmästä on julkaistu lyhennetty versio Aamulehdessä 30. 1. 1981.

Kansainvälinen järjestelmä on kompleksisuudessaan ja laajuudessaan hämmentävä. Sen rakenteiden ja toiminnan intellektuaalinen hallinta kokonaisuutena on vaativa tehtävä. Tässä suhteessa tutkijan ja diplomaatin tavoitteissa on yhtenevyyttä molempien pyrkiessä hallitsemaan tätä monimutkaista kokonaisuutta. Erona on kuitenkin se, että diplomaatin tavoitteena on kansainvälisten toimintojen operatiivinen hallinta ja ohjailu osittaisista toimintaperspektiiveistä, kun taas tutkija pyrkii selittämään, ymmärtämään ja havainnollistamaan todellisuutta yleisemmällä tasolla. Tutkimuksen mahdollisuudet vaikuttaa kansainvälisen järjestelmän toimintaan ovat, vaikka sitä pyrittäisiin soveltamaankin, siten sangen rajallisia. Sen sijaan kansainvälisen ympäristön murrokset saattavat säädellä hyvinkin pitkälle tutkimuksen suuntautumista. Esimerkkinä tästä on kansainvälisten taloudellisten tekijöiden korostuminen, joka on pannut muun muassa eräät aikaisemmin lähinnä vain sotilaallisia tekijöitä tarkastelleet voimapolitiikan tutkijat kiinnittämään näkyvää huomiota taloudellisiin voimavaroihin ja valtioiden välisten taloussuhteiden poliittisiin vaikutuksiin.⁴

Kansainvälisen järjestelmän kompleksisuus sekä pyrkimys sen toiminnan älylliseen ja ajoittain operatiiviseenkin hallintaan on saanut aikaan sen, että tämän järjestelmän *organisoiviin periaatteisiin* on kiinnitetty erityistä huomota. Itse asiassa tässä suhteessa havaittavia eroja voidaan käyttää myös kansainvälisen politiikan tutkimussuuntausten pääpiirteisen luokittelun perustana. Yksi kansainvälisen politiikan tutkimuksen keskeisiä lähestymistapoja on pitkään ollut *ns. realismi*, jonka tieteellinen vaikutus on kuitenkin laskussa. Tämän näkemyksen mukaan toisiinsa liittyvät kansallisvaltioiden suvereenisuus ja kansainvälinen anarkia ovat järjestelmän keskeisiä organisoivia periaatteita. Suvereenien valtioiden pyrkiessä toteuttamaan keskenään yhteensopimattomia kansallisia etuja ne joutuvat keskenään konflikteihin, joita kuitenkin täytyy ydinaseiden aikakaudella pyrkiä hallitsemaan tuhoisan eskaloitumisen välttämiseksi.

Ns. realitinen koulukunta on leimallisesti *valtiokeskeinen*; se näkee valtion kollektiivisena, omia etuja ja tavoitteita omaavana yksikkönä. Suurelle osalle kansainvälisten suhteiden tutkimusta — tämä koskee mm. ulkopoliitiikan ja strategian tutkimusta — onkin ollut tunnusomaista juuri voimakas valtiokeskeisyys. Toisaalta kansainvälisen politiikan tutkimuksen piirissä on miltei sen alkuvaiheista, siis 1900-luvun alusta, lähtien vaikuttanut pluralistiseksi tai *eriyttäväksi tutkimusotteeksi* kuvattu suuntaus. Se on halunnut korostaa, usein funktionaalista lähtökohdista, kansainvälisten toimijoiden moninaisuutta.⁵ Valtiotoimijat ovat vain yksi kategoria kansallisten ja kansainvälisten järjestöjen sekä monikansallisten yritysten joukossa. Näiden toimijoiden väliset *transnationaaliset suhteet* ja niiden varaan rakentuva eräänlainen sosiaalinen yhteisö nähdään siis kansainvälistä järjestelmää organisoivana periaatteena. Tälle lähestymistavalle, jonka vaikutus näkyy selvästi muun muassa kansainvälisten järjestöjen ja integraation tutkimuksessa, on ominaista konsensuksen sekä yhteisten tavoitteiden ja arvojen korostaminen.

Kansainvälisten suhteiden *taloudellista ohjautumista* niiden järjestävänä periaatteena on usein painotettu. Kansainvälinen talous nähdään yhdyntyneenä, mutta samalla uusien työnjaon muotoja luovana järjestelmänä, joka luo heterogeenisen valtiollisen järjestelmän toimintaympäristön. Niinpä esimerkiksi *Immanuel Wallersteinin* mukaan kansainvälisen talouden syklimäinen laajentuminen ja supistuminen, ydinvaltioiden välinen rivaliteetti sekä keskuksen ja periferian suhteiden kehitys ovat kansainvälisten poliittisten suhteiden selittämisen välttämättömiä aineosia.⁶ Kansainvälisen talouden liikelait organisoivat siis myös kansainvälistä politiikkaa. Tätä lähestymistapaa on kuitenkin arvosteltu siitä, että yhteiskuntien sisäisiä rakenteita ja niiden vaikutusta aliarvioidaan.⁷ Tätä moitetta ei voi kuitenkaan ulottaa varsinaiseen marxilaiseen tutkimukseen, joka on ollut alalla muuten sangen vähäistä, mutta joka juuri näiden kysymysten tiimoilta on tehnyt urauurtavaa työtä.⁸

Tämä kansainvälisen politiikan tutkimuksen lähestymistapojen hahmottaminen ei suinkaan kata kaikkia vaihtoehtoja. Se antaa kuitenkin aavistuksen alan moninaisuudesta, joka tietyn sekavuuden ohella on samalla kuitenkin myös sen rikkaus. Tästä moninaisuudesta tulee toki pyrkiä valikoivaan karsautumiseen: toisin sanoen luomaan sellainen teoreettisesti kiinteä ja empiriaan ankkuroitua tutkimusperinne, jonka avulla kansainvälisille prosesseille voidaan antaa tieteellisesti pitävä merkityssisältö. Tämä ei voi kuitenkaan tapahtua väkinäisesti tieteen ulkoisella tai sisäisellä diktaatilla vaan sen omien kehityslakien mukaisesti. Yliopistollinen kansainvälisten suhteiden tutkimus ja opetus ei voi sokeasti ankkuroitua johonkin, ehkä poliittisesti viehättävään tutkimusotteeseen. Sen tulee päinvastoin hyödyntää alan moninaisuutta samalla, kun eri lähestymistavat asetetaan jatkuvan kritiikin kohteiksi. Vain tällä tavalla voi kansainvälinen politiikka tieteenalana kulkea eteenpäin.

Kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa teorian ja käytännön, tutkimuksen ja diplomatian, suhteet ovat perinteisesti olleet läheiset. Tämä on osittain johtunut näiden kahden yhteisön samankaltaisesta hierarkisesta luonteesta sekä arvojen samansuuntaisuudesta.⁹ Nämä arvot ovat puolestaan perustuneet siihen, että tutkimus ja diplomatia ovat molemmat yleensä nojanneet ns. realistiseen ajatusmalliin. Sen juuret ovat muun muassa *E. H. Carrin* kautta Euroopassa, josta se siirtyi Yhdysvaltoihin *Hans Morgenthaun* ja *Arnold Wolfersin* kaltaisten tutkijaemigranttien välityksellä.¹⁰ Voimapolitiittinen, realistinen tutkimusote ei ole koskaan nähnyt olennaista ristiriitaa tutkimuksen ja virallisen politiikan välillä. Pikemminkin on pidetty luonnollisena sitä, että tutkimuksenkin on palveltava ulkopoliittisen toiminnan keskeiseksi periaatteeksi nostettua kansallista etua.

Kansainvälisen järjestelmän eriytyneenä näkevissä lähestymistavoissa virallisen politiikan edistämisen ei ole samaa merkitystä. Tutkimuksen lähtökohdat nousevat pikemminkin tieteenalan itsensä sisältä yhtäältä ja kansainvälisen todellisuuden kriittisestä havainnoinnista toisaalta. Tutkijan ja diplomaatin yhteistyötä ei eriyttävässä lähestymistavassa tietenkään suljeta pois. Se nähdään kuitenkin pikemminkin kahden eri yhteisön välisenä vuorovai-

kutuksena, joka ei ole enää luonteeltaan symbioottista, vaan mahdollisesti myös konfliktipitoista. Korosteisesti valtiokeskeisen lähestymistavan tieteellisen merkityksen vähentyessä ja sille osittain vaihtoehtoisten tutkimusotteiden noustessa esiin ovat myös diplomaattisen ja tieteellisen yhteisön tiet haarautumassa eri suuntiin. Tästä kansainvälisestä kehityksestä on merkkejä havaittavissa myös Suomessa.

Tämän muutoksen juuret ovat syvällä sekä yhteiskunnallisessa että tieteellisessä kehityksessä. Diplomatia tarvitsee soveltavaa tutkimusta, jonka pitäisi pystyä antamaan tietyissä yksittäisissä tilanteissa ohjeita siitä, kuinka asetetut tavoitteet voitaisiin saavuttaa määrättyillä voimavaroilla. Tämä edellyttää tavallaan insinöritieteellistä otetta kansainvälisiin suhteisiin. Sillä on itse asiassa sangen vähän tekemistä kansainvälisen politiikan tieteellisen tutkimisen kanssa, sillä sisällöllisten eroavuuksien lisäksi näiden lähestymistapojen mallit eroavat loogiselta rakenteeltaankin toisistaan. On jopa huomautettu, että teknologinen lähestymistapa kansainvälisiin suhteisiin on yleisintä niissä kysymyksissä, jossa kansainvälisen politiikan teoria on vähiten kehittynyttä.¹¹

Tutkimus ja diplomatia lähtevät siis tässä suhteessa eri perustalta. Tämä tosiasia täytyy tunnustaa myös niiden välisessä vuorovaikutuksessa, jolla sinänsä on oma myönteinen merkityksensä kansainvälisen politiikan tutkimukselle. Vaikka nyky maailmassa ei olekaan enää mahdollinen *Risto Hyvärisen* v. 1959 kaavailema läheinen, kansallisen edun ympärille kiteytyvä diplomatian ja tutkimuksen yhteistyö,¹² niin silti lienee syytä uskoa kahden itsenäisen ja tasavertaisen yhteisön vuorovaikutukseen, hieman siihen tapaan kuin *Yrjö Ruutu* — alan suomalainen edelläkävijä — jo v. 1942 kaavaili. Tuolloin Ruutu totesi seuraavaa:

Miksi ei kansainvälisen politiikan vaikuttimia, ratkaisuja ja tuloksia tutkitaisi tieteellisesti? Ei tällaisen tutkimuksen tarkoituksena ole antaa ohjeita ja neuvoja käytännöllisille politiikan toimihenkilöille. Riittää, että tutkimus selvittää käsitteitä, opastaa huomaamaan oleellisia piirteitä politiikan luonteesta ja että se helpottaa luomaan oikeaa kuvaa aikakauden politiikasta. Täten se voi myötävaikuttaa osaltaan käytännön politiikan onnistumiseen... Tulevaisuuden kannalta näyttää, että käytännöllinen politiikka ja politiikan tieteellinen tutkimus tulevat käymään rinnan. Tarvitaan eri henkilöitä ja eri valtioelimiä molempia varten... Käytännön miehillä on apua ja tukea tieteellisestä tutkimuksesta aivan kuin tiedemiehet saavat tutkimusainehistonsa käytännön alalta.¹³

Olen edellä pyrkinyt korostamaan sitä, että kansainvälinen politiikka on moninaisuuden sävyttämä tieteenala. On jopa katsottu, että alan tutkimus on erilaisten lähestymistapojen murroksessa joutunut suuren hämmennyksen valtaan. Samalla on oltu havaitsevana, että kansainvälisen politiikan teorian kasvu on pysähtynyt ja siten koko oppialan kehitys on hidastunut.¹⁴ Kansainvälisten suhteiden eri osa-alueiden tutkimuksessa onkin havaittavissa esimerkkejä tällaisesta taantumisesta. Niistä ei kuitenkaan tule vetää liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä, sillä eräillä muilla osa-alueilla on taas nähtävissä selviä etenemisen merkkejä. Ongelmana on siis valikoivan kumulatation puute pikemminkin kuin kehityksen yleinen pysähtyminen.

Kansainvälisen politiikan tutkimuksen eväitä ei siis ole vielä syöty ja jääty sen jälkeen elämään akateemisten instituutioiden tarjoamassa suoja-työpaikassa. Jos tieteenalojen kasvua ja murroksia koskevista analyyseistä voidaan vetää mitään johtopäätöksiä, niin kansainvälisen politiikan tutkimus on kansainvälisesti tulossa eräänlaisen itsetutkiskelun vaiheeseen. Tämä ennakoi usein lähestymässä olevaa *tieteellistä murrosta*, joka 1970-luvun suhteellisen pysähtyneisyyden jälkeen on itse asiassa tervetullut. Kansainvälisen politiikan tutkimuksen murroksen täsmällistä luonnetta on vaikea ennakoida; sitä mielenkiintoisempaa tulee kuitenkin olemaan sen kokeminen.

Kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa on siis vallalla tietty näköalatomuus, josta kuitenkin ollaan samalla pyrkimässä pois. Tiukasti empiriaan nojaavista erityisongelmien tutkimuksesta ollaan hakeutumassa teorian tarjoamille väljemmille vesille. On tulossa aikaisempien tutkimuserinteiden synteesin aika. Olen itse vakuuttumassa käsityksestä, että *Raymond Aronin* luomalla ja muun muassa Stanley Hoffmannin kehittälemällä tutkimusotteella, josta he itse käyttävät *historiallisen sosiologian* käsitettä, on annettavanaan enemmän tähän synteisiin kuin mitä olemme viime aikoina huomanneet.¹⁵

Aron ja Hoffmann tarjoavat näköalattomuuteen historiallista lääkettä sekä toisaalta vertailevaa tutkimusotetta. Tällä tavoin on mahdollista pyrkiä kiertämään sitä kansainvälisten suhteiden metodista ongelmaa, että nykyhetkellä on viime kädessä olemassa vain yksi kansainvälinen järjestelmä, josta yleistyksen tekeminen on monessa suhteessa ongelmallista. Tutkimalla kansainvälisiä suhteita vertailevalla historiallisella otteella — ja ulottamalla se myös tulevaisuuteen — teemme oikeutta niille ominaiselle dynaamisuudelle. Staatinen lähestymistapa kansainväliseen politiikkaan on tälle lähestymistavalle vieras.

Aronilaiselle tutkimusotteelle on ominaista kansainvälisten suhteiden historiallisten järjestelmien — tai diplomaattisten konstellaatioiden kuten hän itse niitä kutsuu — määrittäminen sekä niiden kuvaamisessa tarvittavien keskeisten, selitysvoimaisten muuttujien etsiminen. Tältä pohjalta voidaan edetä yhtäläisyyksien ja erilaisuuksien vertailuun sekä yleistyksiin, jotka voivat liittyä ensinnäkin järjestelmän toimijoiden luonteeseen sekä niiden välisiin voimasuhteisiin. Vertailemalla kansainvälisiä järjestelmiä tästä näkökulmasta voidaan saada edelleen käsitys siitä, kuinka niiden rakenne vaikuttaa toimijoiden ulkopolitiikkaan ja siinä käytettyihin menetelmiin. Tästä näkökulmasta katsottuna korostuu tarve tutkia kansainvälisten ja kansallisten järjestelmien liitääntä sekä siinä erisuuntaisesti vaikuttavia yhteiskunnallisia voimia.

Lopulta on syytä pyrkiä välttämään liiallista toimijakeskeisyyttä ja kiinnittää siksi huomiota kansainvälisessä järjestelmässä vaikuttaviin, tavallaan kollektiivisiin voimiin kuten talouteen, teknologiaan ja ideologioihin. Pyrkimällä valikoivaan kumulaatioon, teorian kiteyttämiseen sekä metodin terävöittämiseen lienee mahdollista astua näistä lähtökohdista askel eteenpäin kansainvälisten suhteiden tutkimuksen kehittämisessä.

VIITTEET

¹ Ks. Stanley Hoffmann, *An American Social Science: International Relations. Daedalus*, vol. 106, no. 3 (1977), s. 41—60.

² Kansainvälisten suhteiden tutkimuksen kuhnilaista paradigmatarkastelua on yrittänyt ainakin Arend Lijphart, *The Structure of the Theoretical Revolution in International Relations. International Studies Quarterly*, vol. 18, no. 1 (1974), s. 41—74. Kuhnilaista lähestymistapaa on kritisoinut mm. Richard Smith Beal, *A Contra-Kuhnian View of the Discipline's Growth*, teoksessa James N. Rosenau (toim.), *In Search of Global Patterns*. New York 1976, s. 158—61.

³ Näistä käsitteistä ks. esim. Richard K. Ashley, *Noticing Pre-paradigmatic Progress*, teoksessa James N. Rosenau (toim.), *In Search of Global Patterns*. New York 1976, s. 150—58.

⁴ Tästä on hyvä esimerkki Klaus Knorr, jonka varhaisempi tutkimus on hyvin sosiolaallisesti suuntautunutta kapasiteettianalyysiä, esim. *The War Potential of Nations*. Princeton 1956. Myöhemmissä töissään hän on kuitenkin joutunut huomioimaan yleensä taloudellisten tekijöiden ja taloudellisen riippuvuuden luomat ongelmat, esim. *Power and Wealth. The Political Economy of International Power*. New York 1973.

⁵ Tästä lähemmin ks. Raimo Lintonen, *Kansainvälisen politiikan tutkimuksen kaksi perinnettä: tutkimuksen kehitys ja ei-valtiollisen tason hahmottaminen. Raportti XIII Poliittikan tutkimuksen päiville*, Jyväskylä 8—9. 1. 1981.

⁶ Ks. esim. Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*. New York 1979. Wallersteinin perustava teoreettinen työ on *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York 1974. Myöhemmin Wallersteinin ympärille on alkanut kerääntyä kokonainen koulukunta, joka julkaisee tiheään tahtiin hänen maailmanjärjestelmäanalyysiinsä perustuvia tapaustutkimuksia. Näistä ks. esim. Walter L. Goldfrank (toim.), *The World System of Capitalism: Past and Present*. Beverly Hills 1979.

⁷ Tämänsuuntaista kritiikkiä on esittänyt mm. Risto Alapuro, *Poliittisten murrosten historiallisia vertailuja. Sosiologia*, vol. 17, no. 2 (1980), s. 127—37, er. s. 133—35.

⁸ Marxilaisesti suuntautuneesta yrityksestä kehittää kansainvälisten suhteiden teoriaa ks. esim. Bernard Willms, *Entwicklung und Revolution. Grundlagen einer dialektischen Theorie der internationalen Politik*. Frankfurt am Main 1972.

⁹ Olen pyrkinyt käsittelemään tätä ongelmaa hieman yksityiskohtaisemmin artikkelissa Raimo Väyrynen, *Towards a Growing Contradiction between Research and Diplomacy?*, teoksessa Hans-Henrik Holm & Erik Rudeng (toim.), *Social Science — For What? Festschrift for Johan Galtung*. Oslo 1980, s. 162—69.

¹⁰ Voimapoliittisen koulukunnan eurooppalaisista juurista saa käsityksen mm. seuraavista julkaisuista, Nils Amstrup, *The 'Early' Morgenthau. A Comment on the Intellectual Origins of Realism. Cooperation and Conflict*, vol. 13, no. 2 (1978), s. 163—75 sekä Kenneth W. Thompson, *Masters of International Thought, Major Twentieth-Century Theorists and the World Crisis*. Baton Rouge 1980, er. s. 67—181.

¹¹ Ks. erityisesti Carol A. L. Praeger, *Taking Theory for Granted in International Politics. Political Studies*, vol. 26, no. 1 (1978), s. 15—29. Sangen herätteellinen on myös Davis B. Bobrowin artikkeli *The Relevance Potential of Different Products*, Raymond Tanter & Richard H. Ullman, *Theory and Policy in International Relations*. Princeton 1972.

¹² Ks. Risto Hyvärinen, *Kansainvälisen politiikan tutkimuksen ongelmia. Poliittikka*, vol. 1, no. 2 (1959), s. 83—94.

¹³ Yrjö Ruutu, *Kansainvälinen politiikka tieteen tutkimuksen kohteena. Valtiotieteellisen yhdistyksen vuosikirja 1942—43*. Helsinki 1943, s. 118—30. Olen kiitollinen VTT Esko Antolalle tästä viitteestä.

Itse asiassa Henry Kissinger on päätenyt Ruudun kanssa samansuuntaiseen havaintoon. Hänen mukaansa asiantuntijan ei tule, eikä hän kykene antamaan ohjeita taktisista ulkopoliittisista liikkeistä puuttuvan yksityiskohtien tietämyksen vuoksi. Sen sijaan asiantuntija kykenee tarjoamaan perspektiivejä tulevaan ja menevään kehitykseen, ks. Henry Kissinger, *White House Years*. Boston 1979, s. 39—40. Tosin Ruutu uskoo enemmän asiantuntijoiden merkitykseen kuin Kissinger, joka nostaa poliittisen auktoriteetin kaiken yläpuolelle.

¹⁴ Tämän­suuntaisia tunteja esiintyy Harto Hakovirran mielenkiintoisessa pääkirjoituksessa Kansainvälisen politiikan teorian kasvusta. *Politiikka*, vol. 22, no. 2 (1980), s. 81—85.

¹⁵ Ks. esim. Raymond Aron, *Peace and War*. New York 1966 ja Stanley Hoffmann, *Suggestions for the Study of International Relations*, teoksessa Stanley Hoffman (toim.), *Contemporary Theories in International Relations*. New York 1960, s. 171—90.